

BİBLİYOGRAFYA :

R. Ekrem Koçu, "Balaban İskelesi, Balaban İskelesi Hanları, Bekâr Odaları, Kahvehaneleri, Kayıkhaneleri", *İst. A*, IV, 1949-1955; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, II, 471.

ÖZKAN ERTUĞRUL

BALASAGUN

Sovyetler Birliği'nin
Kırgız Cumhuriyeti'nde
Çu nehri havzasında bulunan
eski bir şehir.

Kaynağını Tanrı dağlarından alarak çölde kaybolan Çu (Chuis) nehrinin etrafı çok eski zamanlardan beri özellikle Türkler'in oturduğu bir havzadır. Birçok köy, kasaba, şehir bu nehrin civarında kurulmuştur ve Balasagun da bunlardan biridir. Ancak yeri tam olarak tesbit edilememekte, bugünkü Ak-Peşin harabelerinin bulunduğu yerde kurulmuş olduğu kabul edilmektedir. İslâmiyet'in Orta Asya'ya girişi sırasında gelişen olaylar dolayısıyla İslâm kaynaklarında adı Balâsagün, Balâsâkûn veya Velâsâğün şekillerinde sık sık zikredilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre Balasagun Kuz-Balık, Kuz-Uluş veya Kuz-Ordu (kuzey şehir) adlarıyla da biliniyordu. Öte yandan bu ismin Çin kaynaklarında Hsue-wolu-do şeklinde Çince'ye tercüme edilerek yazıldığı görülmektedir.

İbn Hurdâzbih, Makdisî, Gerdizî ve Yâkût el-Hamevî gibi müellifler Balasagun'u Türkler'in başşehri, büyük şehir ve bir kültür merkezi olarak tasvir etmektedirler.

Balasagun'un Çu yakınında ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Kâşgarlı Mahmud, Türk başbuğu Şu'nun Altın Tağ'dan geri dönüp Çu nehrinin kenarına geldiğinde Balasagun'un yanına Şu adında bir kale inşa ettirdiğine dair rivayeti nakleder. Ayrıca Zülkarneyn'in Semerkant'ı geçip Türk ülkesine yöneldiği sıralarda Türkler'in kuvvetli ve büyük bir ordusu bulunan Şu adında genç bir hâkanları olduğunu ve bu hâkanın Balasagun yakınında Şu Kalesi'ni yaptırdığını söyler. Ata Melik Cüveynî ise Balasagun'un kuruluşunu daha sonraki bir tarihte göstermekte, Uygurlar zamanında Böğü Kağan tarafından inşa edildiğini kaydetmektedir.

Balasagun bölgesi VII. yüzyılda Batı Göktürk Hükümdarı Tung Yabgu'nun idaresinde bulunuyordu. Çinliler batı yayılımı sırasında 658'de, kaynaklarında Şu, Sui-ye Çing yani "Şu Kalesi" diye zikrettikleri Balasagun'u ele geçirdiler. Tür-

gisler'in güçlenmesi ve yayılması sırasında onların başşehri olan Balasagun 766'da Karluklar tarafından zaptedildi. Daha sonra ise Karahanlılar Mâverâünnehir'e indiler; Bilge Kül Kadir, Kara Han unvanı ile Balasagun'da oturdu. Beyhâkî'nin yazdığına göre İlig Buğra'nın oğlu Hârun Buğra Han ve Togan Han Balasagun'u başşehir yaptılar ve ülkeyi buradan yönettiler. Karahanlılar Balasagun'a İslâmî veche kazandırdıkları gibi burada para da bastırdılar. Bu arada sosyal ve ekonomik refah yabancıları şehre çekti. Mâverâünnehir'den gelen Soğdlar Balasagun'da yerleştiler; kıyafetlerini Türkler'ininkine benzeterek dinî ve ticarî yaşayışlarını devam ettirdiler. Bu dönemde Türkçe'ye birçok Soğdca (Eski Orta Farsça) kelime girmiştir. Karahanlı kültür ve sanatı özellikle Balasagun'da gelişti; Kutadgu Bilig'in müellifi Yûsuf Has Hâcib Balasagun'da doğmuştur. İslâm hukukçularından Muhammed el-Balasagunî et-Türkî ile Cemâl-i Karşî gibi şahsiyetler de Balasagunludurlar. XI. yüzyılda Karahanlılar Büyük Selçuklular'ın yönetimine girince şehir önemini kaybetmeye başladı. XII. yüzyılın ilk çeyreğinde Yenisey taraflarında oturan Karahıtaylar, Çu havzasına kadar olan geniş toprakları istilâ ettiler. Bu sırada Gur Han Balasagun'u ele geçirdi (1130) ve orayı merkez yaptı. Mâverâünnehir'in hâkimi olan Hârizmşah Sultanı Muhammed (1200-1220), Karahıtaylar'a karşı harekete geçerek Gur Han'ı Talas yakınındaki İlämiş'ta mağlûp etti. Karahıtaylar çaresiz kalınca Balasagun'a döndüler, fakat başşehir ahalisi Gur Han'a cephe alıp kale kapılarını kapattı. Bunun üzerine Karahıtay kuvvetleri Ağustos-Eylül 1210'da şehri kuşattılar ve kısa sürede içeri girdiler. Hükümdarı verdiği emirle şehir üç gün yağma edildi ve katliama mâruz bırakıldı; 47.000 kişi öldürüldü, sağ kalabilenler de şehri terkettiler.

Balasagun halkının Moğollar'la münasebetleri daima iyi olmuştur. Cengiz hânı ile akrabalık kurulmuş (1218), Almâğî Meliki Buzar Han burayı da birlikte yönetmiştir. Moğollar batıya giderken Cengiz'in kumandanı Cebe Balasagun'u kolayca zaptetmiş, böylece burası Mâverâünnehir ve Afganistan, hatta Horasan şehirlerine göre daha şanslı olmuştur. Balasagun'a Gu-Balık diyen Moğollar, yönetimin Karahanlı ailesine mensup biri tarafından devam ettirilmesine izin verdiler. Efrâsiyâb neslinden Buzar Han'ın torunu Dânişmend Tigin, 1259'da Balasagun'un yöneticisi olarak görünmektedir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Cengiz

soyundan gelen hükümdarlar arasındaki mücadeleler sırasında şehir birkaç kere yakılıp yıkıldı. Balasagun XIV. yüzyılda eski önemini kaybetmeye başladı. Şehrin etrafında bazı kasabalar kuruldu ise de uzun ömürlü olamadılar; Moğol göçebeleri Çu boyunda ve yine Balasagun'da yaşayışlarını devam ettirdiler.

XIX. yüzyılda Rus tarihçisi Barthold ve 1950'li yıllarda da L. P. Kizlasov, P. N. Kojemyako, A. M. Şerbak ve L. P. Zeyablin Ak-Peşin ile çevresinde arkeolojik araştırmalarda bulundular. Yapılan kazılarda etrafı çift surla çevrilmiş olan şehrin harabeleri ortaya çıkarılmış ve bölgenin bilinmeyen zengin kültürü aydınliga kavuşturulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Makdisî, *Ahşenü't-tekâstn*, s. 275; *Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 33, 62, 124, 127, 471, 475, 498; II, 49; III, 145, 413, 441; Yûsuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1974, s. 2; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşây*, II, 87-88; Haydar Mirza, *The Târîkh-i Rashidî* (trc. E. D. Ross), Delhi 1986, s. 58, 94, 287, 289, 361-364; E. Chavannes, *Documents sur les Turcs Occidentaux*, Petersburg 1900, s. 10, 28; Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1942-47, s. 5, 96, 100, 110, 317, 534; a.mlf., "Balasagun", *İA*, II, 269-272; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 52-53, 89, 95, 185, 192, 226; M. Şerbak, *Moneti iz raskopok grodişca Ak Beşim V. 1953-1954 gg. Üçenine Rapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nouk SSR*, Moskav 1958, XVI; W. Barthold, *Socineniya*, Moskav 1963, II/1, s. 39-40, 42-46, 49-52, 54, 56, 125, 132, 133-136, 141, 263, 454, 502, 549, 551; a.mlf., *Türkistân* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Küveyt 1401/1981, s. 375, 377, 392, 426, 437, 459, 476, 516, 522; a.mlf.—J. A. Boyle, "Balâsâghûn", *EF* (İng.), I, 987; J. Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, London 1967, I, 18, 226-228, 257; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 16, 17, 38, 40, 42, 47, 48, 49, 51, 55, 60, 61, 63, 126, 141-143, 270; Bahâeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 171, 263, 315, 322, 325-326, 328, 330; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 26, 27, 28, 138, 196; "Ak-Beshim", *GSE*, I, 179-180; C. E. Bosworth, "Balâsâghûn", *Elr*, III, 582-583.

ENVER KONUKÇU

BALAT

Antik Milet şehrinin
harabeleri üzerinde kurulan
Ortaçağ'ların önemli ticaret limanı
ve şehri.

Balat Latince veya Grekçe *palatium*-dan türemiş bir kelime olup "düzlük, taş döşeli zemin, taş yol, kaldırım, kaldırım taşı" anlamında Arapça'ya da geç-

miştir. Kelime, Medine'de Mescid-i Nebvî ile çarşı arasındaki taş kaldırımlı düzlük alan için kullanıldığı gibi Suriye, Filistin, Anadolu ve İspanya'da pek çok yer bu adla anılmıştır. İspanya'da bugün dahi Elbalat adlı bazı yerlere rastlanır. Suriye'de eski Roma yolunun yanında, ismini bundan almış el-Balat, Beytül-balat isimli mevkiiler bulunduğu bilinmektedir. Balat ayrıca İstanbul'da Haliç'te bir semt adı olup Bizanslılar zamanında esirlerin hapsedildiği bir yer olarak ismine Arap kaynaklarında sık sık rastlanır (Yâkût, I, 477-478). Anadolu'da özellikle batı bölgelerinde bu adı taşıyan birçok yer bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri, Balıkesir'e bağlı bir kaza merkezi olup bugün Dursunbey adını taşıyan Balat kasabası ile Büyük Menderes'in denize döküldüğü yerin güneyinde denize 9-10 km. mesafede Söke kazasına bağlı Balat köyüdür. Özellikle bu sonuncusu, bugünkü görünüşüyle bağdaşmayacak derecede parlak tarihî geçmişi ile dikkati çeker.

Antikçağ'ın muhteşem şehirlerinden biri olan Milet, Büyük Menderes deltasının ilerlemesiyle, biri bütün bir filoyu rahatça alabilecek kapasitede dört limanının dolması sonucu önemini kaybetmeye başlamış ve yavaş yavaş gerilemeye yüz tutmuştu. Deltanın batıya

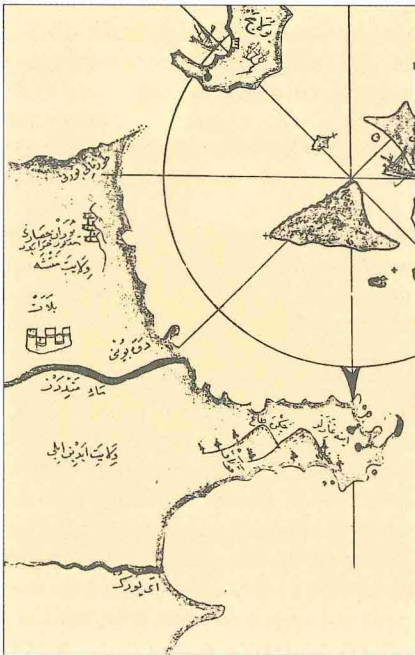
doğru ilerlemesi limanların denizle bağlantısını kestiği gibi şehrin küçülmesine ve civarında hastalık yuvası lagünler ve bataklıklar oluşmasına yol açtı. Ancak bu gerilemeye rağmen Ortaçağ'lar boyunca onun yerinde yeniden yükselen ve Doğu kaynaklarında Balat, Batı kaynaklarında Palatia adıyla anılan şehir, XVIII. yüzyıla kadar ticarî önemini gidecek azalan bir şekilde de olsa koruyabildi. Antik Milet, Selçuklular'ın bu bölgede faaliyet gösterdikleri sıralarda zengin bir ailenin mülkü durumunda oldukça ıssızlaşmış bir şehirdi. Daha IX ve X. yüzyıllarda Ege'ye hâkim olan Türk korsanları burayı vuruyorlardı. XI. yüzyıldaki Selçuklu fethi şehrin yeniden canlanmasına ve yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. Bir süre sonra elden çıktığı anlaşılan şehir 1273'e doğru tekrar Türk hâkimiyetine girdi. Özellikle XIII. yüzyıldan itibaren eski Milet, P. Wittek'e göre tiyatrosunun tepesi etrafında "plast" yani saray tarzındaki harabeler üzerinde yeni sakinleri tarafından bu özelliğini aksettiren bir adlandırma ile Balat adı altında ticarî ve ekonomik merkez olarak gelişme gösterdi. Nitekim Balat adının kaynaklarda XIII. yüzyıla kadar indiği kesin bir şekilde tesbit edilmiştir. Ayrıca bazı eserlerde şehrin adının Milet'ten bozma olduğu da belirtilir.

Bizanslılar Türk saldırıları karşısında tiyatronun üstünde sarayı andıran bir tabya yapmışlardı; burası daha sonra bir kale haline getirildi ve korsan seferleri için emin bir toplanma ve dinlenme yeri, elde edilen malların saklandığı barınak olarak kullanıldı. Ayrıca burada Bizanslılar zamanında müstakil bir metropolin bulunduğu, hatta şehrin Türkler'in eline geçmesinden sonra da yerinde kaldığı ve 1369'a kadar faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Balat Menteşe beylerinin hâkimiyetine girdikten sonra ticarî ve fizikî yönden gelişmesini sürdürdü. Bu sıralarda Anadolu'nun malları için bir ihraç limanı durumundaydı. Safran, susam, bal, bal mumu, halı, mazi, şap, hububat, üzüm gibi Anadolu malları Balat'a getirilir, oradan Mısır'a ve İtalya limanlarına sevkedilirdi. Özellikle Sakız adasında yaşayan Cenevizliler bu ticarette önemli bir rol oynuyorlardı. Aldıkları malları Mısır'a götürüyorlar, karşılığında Balat'a kumaş, sabun, kalay ve kurşun getiriyorlardı. Aslında şehir, limanının dolması sebebiyle denizden biraz uzakta kalmakla birlikte, gemiler nehir ağzından girerek buraya kolayca ulaşabiliyorlardı. Böylece Balat, XIV. yüzyılda

Batı ile ticarî münasebetlerin arttığı sırada, müstahkem kalesinin koruması altında bir ticaret merkezi olarak önem kazandı. Cenevizliler yanında Venedikliler de Menteşe beyleri ile sıkı ticarî münasebetler kurdular. Venedik'in Kandiye Dukası Marino Morosini'nin faaliyetleri sonucu Menteşe Beyliği ile yapılan 13 Nisan 1331 tarihli antlaşmayla Venedik tüccarına Balat'ta oturma hakkı tanındı, ticaret yapabilecekleri bir yer ayrıldı. Ayrıca bir konsolos bulundurma izni verildiği gibi St. Nicolas Kilisesi de tahsis edildi. 1335'te iki taraf arasındaki münasebetler bozulduysa da 1337'de yapılan yeni bir antlaşma ile Venedikliler Balat'ta yeniden ticarî haklar elde ettiler; hatta yeni binalar yapma hakkına da sahip oldular. İzmir'in hristiyan müttefik güçlerin eline geçmesi üzerine buraya yerleşen Rodos şövalyelerine karşı Balat Beyi İbrâhim'in savaş hazırlıklarında bulunması, öte yandan hristiyan müttefiklerinin Balat'ı tehdit etmesi, ticarî menfaatlerini korumak isteyen Venedik'i, 1351-1352'de donanmasını Balat ve Ayasuluk'a gönderme zorunda bıraktı. Venedik ile 1352'de başlayıp altı yıl süren görüşmeler sonunda 1358 Ekiminde yeni bir antlaşma yapıldı. 1337 antlaşmasını yenileyen bu antlaşma için Girit dukasının elçisi Bentiregna Traversario Balat'a gelmişti.

Menteşe Beyi İbrâhim'in ölümünden sonra memleketi oğulları arasında taksim edildiği vakit Milas, Peçin ve Balat kardeşleriyle mücadeleye giren Mûsâ Bey'in eline geçti (1360). Ardından Yıldırım Bayezid 1389-1390 kışında giriştiği Anadolu harekâtı sırasında Balat'ı da aldı. Hatta 1390'da Venedikliler'in Balat'taki ticarî haklarını tanıyan bir antlaşma yaptı. Ancak Ankara Savaşı'ndan sonra şehir tekrar elden çıktı. Timur Batı Anadolu'ya gelince kışı Balat yakınlarında geçirdi. Nitekim 1403 Eylülünde Balat sahillerinden gemi ile geçen İspanyol elçisi Clavijo, Timur'un bu şehir civarında kışladığını ve bir yıl önce de Balat'a gelerek Rodos'a ait Zeros adasını vurduğunu belirtir. Timur'un dönüşünden sonra Balat yeniden Menteşe beylerinin hâkimiyeti altına girdi. Hatta Mehmed Bey oğlu İlyas Bey, 24 Temmuz 1403'te Venedikliler'le eski antlaşmayı yeniledi ve Balat'ta işgal edilmiş ticarethanelerin ve kilisenin geri verilmesini, korsanlık faaliyetinin de önlenmesini kabul etti. Nitekim bu antlaşma için Girit Dukası M. Falèdro tarafından elçi olarak Balat'a gönderilen Leonardo

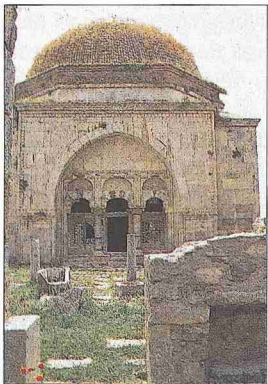
Pirî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserinde Balat ve çevresini gösteren harita

Dellaporta, İlyas Bey'in sarayında çok iyi karşılanıp ağırlandığını belirtir. Ardından İlyas Bey Mayıs 1404'te burada büyük bir imarethâne inşaatı başlattı. 1414'te Venedikliler'le antlaşmanın yenilenmesinden bir yıl sonra Balat Beyi İlyas'ın istiklâli sona erdi. Yeniden Osmanlılar'ın nüfuzu altına giren şehir İzmir Beyi Cüneyd tarafından alındıysa da onun bertaraf edilmesi üzerine 1426'da kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı.

Osmanlı hâkimiyeti altında Balat, Menteşe sancağına bağlı aynı adlı kazanın merkezi durumundaydı. Bilhassa Venedikliler'le olan mücadelelerde önemli bir deniz üssü olarak vazife gördü; Osmanlı hizmetindeki korsanların hareket ve toplanma noktası oldu. XV. yüzyıl boyunca ticarî önemini koruyan Balat'ta Venedikliler yanında Dubrovnik (Ragusa) tüccarları ve Cenevizli meşhur tacirler, bunlar arasında özellikle Giustiano ailesi faaliyet gösteriyordu. Cenevizliler 1566'da Sakız'ın alınmasına kadar buradaki ticarî üstünlüklerini korudular. Balat XVI. yüzyılda iyice içeride kalmış olmasına rağmen ticarî faaliyet hâlâ canlı bir şekilde sürüyordu. Nitekim Pîrî Reis XVI. yüzyıl başlarında buranın sahillerinin sıgılık halde bulunduğunu, Balat'ın denizden içeride yer aldığını, yakınına gelen gemilerin Deveboyunu denilen bir burnun güneyinde demirlediklerini ve buraya Karaağaç Limanı adı verildiğini belirtir. Ayrıca buranın önemli bir uğrak yeri olduğu, şehirdeki hamamın duvarlarına çizilmiş "kavela" ve "carraca" tipi ağır yük taşıyan gemi resimlerinden de anlaşılmakta ve bunlar XV-XVII. yüzyıllar arasında Balat'ın ekonomik canlılığını ispatlayan belgeler olarak dikkati çekmektedirler.

Tahrir defterlerine göre Balat 1517'de on yedi mahallesi ve 2500'ü aşkın nüfusu ile büyük bir kasaba durumundaydı (BA, TD, nr. 61, s. 176-184). Burada sa-

1403-1404 tarihli İlyas Bey Camii - Balat / Aydın

dece yirmi dokuz hâne (yaklaşık 145 kişi) gayri müslim nüfus bulunuyordu. Bu sırada başlıca kalabalık mahalleleri İbrâhim Bey Camii, Kayalu, Lala Mescidi, Kazancılar Mescidi, Şeyhler, Subaşı, Gücü, Hüsâmeddin Mescidi, Hacı İshak teşkil ediyordu. Ayrıca bu dönemde civar köylerden gelerek buraya yerleşenler de olmuştur. Balat'ta XVI. yüzyıl başlarında, aralarında İlyas Bey İmareti ve Medresesi, Ahmed Gazi Mevlevîhânesi, İbrâhim Bey Camii, Feleküddin, Hacı İshak, Süle Bey, Kazancılar, Lala, Hızır Şah adını taşıyan mescidler başta olmak üzere toplam iki imaret, bir mevlevîhâne, bir kervansaray, bir cami, sekiz mescid, beş zâviye, bir dârülhuffâz bulunuyor, gelirleri vakfa ait en az elli dükkân ve üç hamam yer alıyordu. Şehir özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yavaş fakat sürekli bir gerileme dönemine girdi. 1563'te şehirde on altı mahalle vardı; nüfus ise 2000'e düşmüştü (BA, TD, nr. 337, vr. 205^b). Bu gerilemede eski hisarın yıkılıp harap olması da kısmî bir rol oynamıştı. Nitekim 1571 tarihli bir arz'da, Balat'ın deniz kıyısına yakın, üç cami ve yirmi mescidli büyük bir kasaba olduğu, ancak kıyıdaki eski hisarın yıkılması sebebiyle sürekli olarak düşman gemilerinin hücumuna uğradığı ve ahalinin dağılmaya başladığı belirtilmektedir (BA, MAD, nr. 18.092, s. 76).

Balat bu tarihten az sonra idarî bir değişikliğe uğradı ve Menteşe sancağından ayrılarak yeni oluşturulan Sığla sancağına bağlandı. Bu sıralarda Balat kazası yetmiş kadar köye sahipti. Civarındaki köylerin çoğu Türkmen köyleri olup Kayı, Kınık, Bayındır, Afşarlı gibi büyük Türk oymaklarının adını taşıyordu. Halkın çoğu çiftçilik ve balıkçılıkla uğraşıyordu. Defterdeki kayıtlardan ayrıca Balat'ın çevresinin bağlık ve bahçelik olduğu, kurulan pazardan elde edilen gelirin önemli miktarlara ulaştığı ve burada bir de mûhânenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

1583 tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre, muhtemelen kalesinin de tamiriyle yeniden toparlanan ve nüfusu yaklaşık 3000'e yükselen Balat (TK, TD, nr. 156, vr. 46^b-50^a). XVII. yüzyıldan itibaren gerek korsan baskınları gerekse bataklıkların genişleyip sıtma hastalığının yayılması sonucu bir ticaret merkezi olma özelliğini kaybetmeye başladı. Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre hastalık sebebiyle kaza idarecileri Söke'de oturuyorlardı. Ancak yine de ticarî faaliyet sü-

Balat'ta Menteşeoğulları döneminde inşa edilmiş bir hamamın kalıntıları

rüyor, Tire, Aydın, Saruhan ve Menteşe'den gelen tüccarlar mallarını buraya getirerek ihraç ediyorlardı. Küçük gemi ve kayıklar Menderes'ten içeri girerek şehre getirilmiş olan buğday, arpa, pamuk ve özellikle pek meşhur meyan kökünü taşıyorlardı. 1655'te on altı mahalleli, nüfusu azalmış bir kasaba olan Balat'ı (BA, KK, *Mevkufat*, nr. 2620, s. 27-28) 1670'lerde "harap, viran bir azîm şehir ve kale" şeklinde tasvir eden Evliya Çelebi burada ancak 200 kadar ev (yaklaşık 1000 kişi) ile bir han ve küçük bir caminin yer aldığını belirtir. İzmir'in ön plana çıkışı ile ticarî faaliyeti de büsbütün sönen şehri 1675'te gören G. Wheler burayı karmakarışık, eski yıkıntılarla dolu bir yığın olarak tarif eder. Nitekim 1676'da *avârız** tesbiti için yapılan bir tahrir göre Balat on dört mahalleli, 500 dolayında nüfusa sahip küçük bir yerleşim yeri durumundaydı (BA, KK, nr. 2670, vr. 22^b). 1706'da tabii âfetler ve büyük bir veba salgını kasabanın çöküşünü hızlandırdı. Bu sıralarda yerleşime açık altı mahalleli (Yuran, Mahmud Baba, Ahurlu, Şeyhler, Kızılali, Hireli) bulunuyordu. Eski mahalleleri tamamen terk edilmiş, nüfusu ise 150-200 civarına inmişti (BA, KK, nr. 2670, vr. 27^b). Hızlı çöküşün başlangıcını teşkil eden bu son tarihten yaklaşık yarım asır sonra 1761'de buradan geçen R. Chandler ise Balat'ı çok az sayıda Türk'ün oturduğu, her tarafını çalılıkların kapladığı, saraylarından ötürü hâlâ Palat ve Palatia denilen çok kötü bir yer olarak belirtir. 1830'a doğru tamamen küçük bir köy durumuna düşen Balat yüzyılın sonlarında Texier'e göre hemen hemen boşalmış, kışın çobanların barındığı birkaç kulübeden ibaret bir yer haline gelmiştir. XX. yüzyılın başlarında burada bir köy biriminin olduğu ve zamanla nüfusun biraz daha arttığı bilinmektedir. Bugün Aydın'ın Söke

kazasına bağlı Akköy nahiyesinin bir köyü durumunda olan Balat 1955'teki zelzele sebebiyle harap olmuş, ancak hemen yakınında 2 km. kadar uzaklıkta yeniden kurulmuştur. Nüfusu 1990 sayımına göre 2002'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 61, s. 176-184; nr. 166, s. 506-516; nr. 337, vr. 205^b-207^b; BA, MAD, nr. 18.092, s. 76; BA, KK, *Mevkufat*, nr. 2620, s. 27-28; nr. 2670, vr. 22^b, 27^b; TK, TD, nr. 156, vr. 40^b-50^a; Strabon, *Coğrafya* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1975, XIV, 6-8; Bekrî, *Mu'cem*, I, 271; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 477-478; Clavijo, *Timur Devrinde Semerkanda Seyahat* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1975, s. 26; Kal-kaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, V, 382; Pîrî Reis, *Kıtab-ı Bahriye* (nşr. Kurdoğlu-Alpagot), İstanbul 1935, s. 190, 209; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, IX, 146-147; J. Spon — G. Wheeler, *Italianische Dalmatische, Griechische und Orientalische Reise-Beschreibung*, Nürnberg 1690, s. 73; R. Chandler, *Travels in Asia Minor and Greece*, London 1817, I, 168-169; Texier, *Küçük Asya*, II, 213-214; Ahmed Rifat (Yağlıkcı-zâde), *Lugat-ı Târhiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul 1299-1300, II, 128; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1336; Th. Wiegand, *Die Milesische Landschaft*, Berlin 1929; K. Wulzinger v.dğr., *Das Islamische Milet*, Berlin-Leipzig 1935; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 70-82; P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (trc. O. Şaik Gökyay), Ankara 1968, s. 26, 59-60, 74, 81-82, 90, 93, 102-103, 108, 113, 116-117, 128-130; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 607-609; K. Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi*, İstanbul 1983, s. 213-214; E. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983, s. 19, 58-59, 60-62, 187-189 ve tür.yer.; Aynur Durukan, *Balat, İlyas Bey Camii*, Ankara 1988; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, İstanbul 1990, I, 145-157; W. Müller-Wiener, "Das Theaterkastell von Milet", *Istanbul Mitteilungen*, X/17, İstanbul 1967, s. 279-290; Süha Göney, "Büyük Menderes Deltası", *İl Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, X/18-19, İstanbul 1973, s. 339-354; Otto F. A. Meinardus, "Balat (Ortaçağda Miletos) Kentinin Ekonomik Canlılığının Kanıtları (trc. Ş. Karadeniz)", *TTK Belleten*, XXXVII/147 (1973), s. 297-304; F. Giese — Besim Darkot, "Balat", *İA*, II, 272-273; D. Sourdel — V. J. Parry — A. Huici Miranda, "Balat", *EI*² (İng.), I, 987-988.

FERİDUN EMECEN

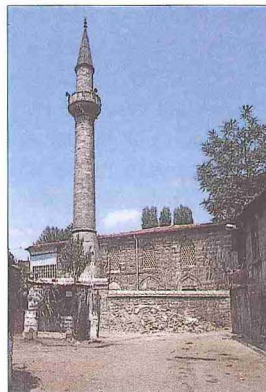
BALAT CAMİİ VE TEKKESİ

İstanbul'un Balat semti
Molla Aşkı mahallesinde
bir cami-tekke.

Mahkemeealtı caddesi ile Ferruh Kâhya, Kahkaha ve Çavuş Hamamı sokaklarının sınırladığı arsa üzerinde 970'te (1562-63) inşa edilmiş olan, kaynaklarda Ferruh Kethüdâ ve Ferruh Kâhya adlarıyla da anılan bu tekkenin bânisi, Ka-

nûnî devri ricâlinden Vezîriâzam Semiz Ali Paşa'nın kethüdâsı Ferruh Ağa'dır. İnşası aynı yıl tamamlanan ve tekkenin tevhidhânesi olarak da kullanıldığı anlaşılan caminin tasarımı mimar Koca Sinan'a aittir. Bu cami-tevhidhâne, günümüze ulaşmamış olan tekke müstemi-lâtı, mahkeme binası ve çeşmeden oluşan ufak çapta bir külliyeinin merkezini teşkil ediyordu. Mihrap XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Tekfur Sarayı'nda imal edilen çinilerle kaplanmış, minare kaideden itibaren aynı yüzyılın ikinci yarısı içinde, muhtemelen 23 Mayıs 1766 depremin-den sonra yenilenmiştir. Geçen yüzyılda büyük bir ihtimalle 1877'deki Balat yangınında ahşap son cemaat yeri ile tekke müstemi-lâtının ve mahkeme binasının ortadan kalktığı, son cemaat yerinin daha sonra ihya edildiği anlaşılmaktadır. Tekke kuruluşundan kapatılışına kadar Halvetiyye tarikatının Sümbüliyye koluna bağlı kalmıştır. Tekkelerin kapatıldığı 1925'ten sonra harap olan cami-tevhidhâne, çevre sakinlerinin 1953'te kurduğu Ferruh Kâhya Camii Onarma ve Koruma Cemiyeti eliyle tamir edilmeye başlanmış, malî sıkıntılar yüzünden ke-sintiye uğrayan tamirat Vakıflar İdare-si'nin katkıları ile 1960'larda tamamlanabilmiştir.

Düzgün olmayan yedigen şeklindeki arsa moloz taş örgülü ve kesme taş harpuştalı bir duvar ile kuşatılmıştır. Farklı yönlerle açılan basık kemerli beş kapısı vardır. Cami-tevhidhâne güneyde ihata duvarına iki noktada temas edecek şekilde yerleştirilmiştir. Yapı ile duvar arasındaki alan hazîreye ayrılmıştır. Hazîrenin bir parçası da kuzey duvarının önünde yer alır. Avlunun batı ve kuzey sınırları boyunca derviş hücrelerinin, doğuda cadde üzerinde dükkânlar ile mahkeme binasının sıralandığı tahmin edilebilir. Çeşme arsasının kuzeybatı köşesinde sokakların kavşağında bulunmaktadır.

Balat
Camii -
İstanbul

Cami-tevhidhâne aynı ahşap çatı ile örtülü olan zâviyeli planlı bir harim ile enine dikdörtgen planlı bir son cemaat yerinden meydana gelir. Koca Sinan'ın altı ya da sekiz destekli, merkezî kub-beli bazı camilerinde uyguladığı mihrap çıkıntısının ahşap çatılı bir yapıda görülmesi dikkat çekicidir. Son cemaat yerinin ilk yapıldığında, kare kesitli taş kaidelere oturan sekiz adet ahşap dikmenin taşıdığı açık bir sundurma şeklinde olduğu tahmin edilebilir. Dikmelerin arası geçen yüzyılın son çeyreğinde ahşap duvarlarla, son onarımda ise demir doğramalı büyük camekânlarla kapatılarak yapıya bir sivil mimari çeşnisi katılmış, böylece son cemaat yeri özelliğini kaybetmiştir.

Harimin duvarları bir sıra kesme köfeki taşı ve iki sıra tuğla ile alması olarak örülmüştür. Kuzey duvarının ortasında yer alan giriş breş taşından kalın söğeler ve beyaz mermerden kaval silmelerle kuşatılmış, alçak kabartma rûmle-rin yer aldığı bir alınlık ile taçlandırılmıştır. Basık kemerli açıklığın üzerinde bâninin adı ile kimliğini, ayrıca binanın 970 (1562-63) olarak inşa tarihini veren, istifli sülûsle yazılmış Arapça mensur kitâbe görülür. Evliya Çelebi bu kuzey duvarının son cemaat yerine bakan sathında hac yolundaki çeşitli menzilleri ve geçitleri gösteren manzara resimlerinin bulunduğunu bildirmektedir. Geç devir Osmanlı camilerinde görülen manzara resimlerinin oldukça eski bir geleneğe dayandığını belgeleyen bu örnekler maalesef ortadan kalkmıştır. Harimin duvarlarında iki sıra halinde düzenlenmiş pencereler yer almaktadır. Dikdörtgen açıklıklı olan alttakiler kesme köfekiden söğeler, demir parmaklıklar, alması-örgülü sivri tahfif kemerleri ve köfekiden kemer aynaları ile, sivri kemerli olan üsttekiler ise çift cidarlı alçı revzenlerle donatılmıştır. İçeride kuzey duvarı boyunca altta bir maksûre, üste bir mahfil uzanır. Süsleme açısından cami-tevhidhâne-deki en dikkat çekici unsur mihraptır. Mermerden kaval silmeli çerçeve ve altı sıra mukarnaslı kavsara dışında kalan sath XVIII. yüzyılın birinci çeyreği içinde İstanbul'da Tekfur Sarayı imalâthanesinde yapılmış sıraltı tekniğinde çini levhalar ile kaplı idi. Klasik dönemin İznik çinilerini taklit eden bu levhalarda beyaz zemin üzerine kırmızı, yeşil, firûze ve lâcivert kullanılarak şakayık ve hançer yaprağı gibi natüralist motifler işlenmişti. Mihrap hücresinin içinde yer alanlar hariç